

који је допринео сагледању прасрпскохрватског стања. Трајном вредношћу истиче се приказ интонационе линије посавских акцената. Објашњење појаве старим преношењем са потоњег слога погађа истину само делимично. Рец.: *А. Белић*, RS V, 164—177. Оспорава Ившићева схватања о пореклу и излаже своју теорију прасловенске метатоније. *Ј. Горић*, NVj XX, 293—302. Углавном одбрана сопствених гледишта са доста личне ноте. Ившићев одговор у NVj XX, 378—386, показује већу зрелост његових схватања, али садржи и податак да Ившић познаје церањски говор само овлаш, што објашњава чињеницу да Гопићеви чланци (т. 1) садрже и појединости које су измакле Ившићу (т. 3).

3. *Stjepan Ivšić*, Današnji posavski govor. Rad 196 (1913), 124—254, 197 (1913), 9—138 (с картом).

Обухваћена Посавина од околине Нове Градишке до близу Шида (говори екавски, икавски и икавско-јекавски). Драгоцен, веома разнолик и добро протумачен материјал из говора међусобно знатно различитих. Погдегде коришћени и примери из бројних текстова на народном језику објављених у ZbNZ. Ширина захвата смањује унеколико прецизност детаља у слици појединих месних говора. Не сагледа се увек довољно јасно шта је негде обавезно, а шта факултативно. Понегде би се желело више подробности о овој или оној изоглоси. Будућим испитивачима остаће да употпуне представу о односима, стварним и генетичким, између разних локалних типова. При том ће они морати стално водити рачуна о разликама зависним од неједнаког ступња утицаја досељеника из области јужно од Саве. О акценцима речи и облика има у овом раду много ванредно интересантних обавештења, што не значи да је та материја исцрпена. На крају текстови (од којих ниједан није из групе екавских села код Винковаца).²

² Текстове на прилично добром народном језику из села Ретковаца у тој групи објавио је Иван Филаговац (ZNZ X, XI и XIX).

КОСОВСКО-РЕСАВСКИ ДИЈАЛЕКАТ

Границе

§ 91. Косовско-ресавски дијалекат заузима дуг, али сразмерно узак дијагонално постављен појас од крајњег југозапада до крајњег североистока Србије. Његова северозападна граница иде од тремеће Србије, Црне Горе и Албаније на Проклетијама преко масива Жлеба и Мокре Горе ка Ибру код Косовске Митровице, затим Ибром до Краљева¹, а одатле источно од Крагујевца ка Морави. Прешавши ту реку ова граница избија на Дунав североисточно од Пожаревца. Југоисточну међу косовско-ресавског дијалекта чини линија која полази од албанске границе између Дечана и Ђаковице, пресеца Метохију, прелази преко планине Чичавице и избија на ушће Лаба у Ситницу, да одатле изађе на вис Крш источно од Подујева и даље преко планинског венца Петрова гора—Пасјача на Прокупље, па између Великог и Малог Јастрепца на Сталаћ, даље на Буковик и Ртањ, затим на Бољевац и код Зајечара на бугарску границу. То значи да овај дијалекат обухвата српска насеља у северном делу метохијске котлине и Косова, затим област Копаоника и долине источно од њега, као и део долине Западне Мораве, а такође и простор у углу између те две долине. Даље ка истоку обухваћена су српска насеља око Црне реке, Горње Млаве и Пека, у Поречу, у Крајини и у Кључу. Треба, међутим, нагласити да су у САП Косову српска насеља често међусобно одвојена албанцима, а источно од Велике Мораве влашцима. Отуда су у тим крајевима и граничне линије између дијалеката у ствари испрекидане црте. Компактност територије косовско-ресавског дијалекта смањена је и тиме што се она сва протеже преко метанастазичке области, у којој на много места има скорашњих досељеника, најчешће из Црне Горе или из призренско-тимочке зоне, који чувају своје говоре, још неизмењене или тек донекле измењене. С друге стране, треба додати да се косовско-ресавски говори у Чобанцу код Будимпеште.

¹ По Милићевићу (в. стр. 571 у његовој књизи наведеној у § 102, т. 1) ова граница на сектору Студенице иде западно од Ибра.

§ 92. Акцентуација у овом дијалекту је старија штокавска, али с повлачењем " са крајњег слога. При том на претходном другом слогу долази ' (*iláva*), а на кратком " (*сѣсѣра*). Највећи део говора овог дијалекта има, дакле, троакценатски систем: ^ ^ ^ . У неким локалним говорима, као у вучитрнском на Косову, место ^ долази ^ (*iláva*; дакле двоакценатски систем), а у другима, опет, има употребе ^ место ^ чак и у једносложним примерима као *љák*. Обим ове појаве у литератури није прецизно утврђен, али се обично узима да је она аналошког порекла (*љák* : *љáка*, *љáку* итд.).

Дужине иза акцената су скраћене, док се оне у слогу испред акцента добро чувају.

§ 93. Замена јата по правилу је екавска: дат.-лок. *женѣ*, *мѣне*, инстр. *онѣм*, ген. мн. *онѣ(х)*, *нѣсам*, *поцрнѣо*, (*и*)*дѣ*, *сѣарѣи*, *секѣра* итд. Ово ипак не треба схватити апсолутно. У неким говорима налазимо *нисам*, дативе као *жѣни*, и у *сикѣра* и сл.

§ 94. И за вокализам овог дијалекта карактеристична је отвореност *ѣ* и *ѥ*, нарочито под акцентом, и разлика у боји између ових гласова и *ѣ* и *ѥ*.

Групе *-ао* и *-ео*, уколико се контрахују, дају *-о*. Елизије у примерима као *д-ѣдем*, *н-умѣм* обичне су и овде. Префикс *пре-* често долази и место *при-*: *преѣиснем*.

§ 95. Фонема *х* непозната је скоро свуда. У досадашњој литератури није забележено да се она ипак чува у градском говору Пећи (*хѥч'е*, *њихан* итд. у мом материјалу из 1956. год.).

У низу речи, обично у иницијалном положају, долази *з* место *з*. Овом појавом обухваћени су примери са *зв-* које је дало *зв-* (*звезда*), а осим тога и неколико других лексема, великим делом ономато-пејских. На овај начин фонема *ц* добива звучног парњака. Пошто *х* у дијалекту не постоји, као једини непаран консонант остаје *ф*, које се најчешће отклања (као и у многим другим дијалектима) претварањем у *в*: *ва́ла*, *вабрѣ́ка*.

Глас *ј* на крају речи иза дугог вокала губи се у неким примерима: *немѥ*, *ова́* ном. јд. м. р.

Групе *зј* и *сј* обично су претворене у *јз* и *јс*: *јрѥјзе*, *пáјси*.

Групе *сц* и *шч* упрошћене су у многим говорима у *ц* односно *ч*: *прáци*, *јучи́ћи*. У једном делу долине Западне Мораве и око ње налазимо *кц* и *кч* (*прáкци*, *јучки́ћи*) са *к*, које је свакако постало од *х* асимилацијом по начину изговора као и у групи *кш* > *кш* у истим говорима (*кшѣли*). То значи да је првобитна промена била *сц*, *шч* > *ци*, *чч*.

Група *-сѣ* упрошћена је у *-с* (*пѥс*). Исто тако *-зд* > *-з*: *јѥдз*.

§ 96. У погледу наставака плуралских падежа косовско-ресавски спада међу наше најпрогресивније дијалекте. Дат. и инстр. имају редовно форме на *-ма* (*волѥвима*, *са женѥма*), а локатив је изједначен са генитивом (наставак је по правилу *-а* одн. скраћено *-а*: *камиѥна́*, *по шѥма*).

У инстр. јд. именица м. и ср. р. уопштен је наставак старих меких основа *-ем* на рачун наставка тврђих основа *-ом*: *лѥбем*, *деѣѣем*.

У акуз. мн. имен. мушког рода на веларни консонант јавља се аналошко *ц*, *з* и *с*, пренесено овамо из номинатива (и дат.-инстр.): *јуна́це*, *бубрѣ́зе*, *орáсе*.

У највећем делу говора овога дијалекта изостају образовања суплетивне множине на *-ад*: *бури́ћи*, а не *бурад*.

§ 97. У дат.-лок. јд. л. замен. налазимо *мѣне*, *ѣѥбе*, *сѣбе*, а инстр. замен. 1. л. јд. гласи *мѥном* (*ајде с мѥном*). Енклитички датив заменице 3. л. ж. рода често је *ју*: *ка́жѣ ју да ѣзне*, а множинске енклитике 1. и 2. лица су *ни*, *ви* за датив (*да ни покáже*, *црн ви жѣвош*) и *не*, *ве* за акузатив (*ја ве позна́вам*). У многим локалним говорима јављају се, често под утицајем призренско-тимочког дијалекта или суседних несловенских језика, удвојени облици личне заменице: *мѣне ми је ка́зѥ*.

Заменичко-придевску деклинацију карактерише уопштавање наставака тврђих заменичких основа са *е* < *ѣ* у инстр. јд. м. и ср. р. (*с овѣм ма́чейѣм*), ген.-лок. мн. (*овѣ*, *у зелѣне а́лина*) и дат.-инстр. мн. (*с овѣма*, *ма́лема децáма*). С инстр. јд. једнак је у м. и ср. р. и дат.-лок. јд. (*овѣм човѣку*, *по бѣлем свѣѣу*), што се може тумачити као победа наставка меких основа (према *мојем*). У дат.-лок. јд. ж. р. наставак је обично *-е* (*да́до овѣ женѣ*), пренесен из именичке промене или настао отпадањем крајњег *-ј* у некадашњим облицима меких основа на *-еј*. У вези с тим и у дативу личне заменице женског рода јавља се понекад *њѣ* и *њѣзи*. Истоветност облика ген. и дат. *њѣ(зи)* омогућила је да *њѥј(зи)* продре и у генитив: *код љѥј*, *од љѥјзи*.

Присвојна заменица 3. л. за ж. р. обично је *њѥјан* или *њѥјзин*. Извођење ове заменице од *њѥј(зи)* пре ће бити последица честе присвојне употребе датива у овом дијалекту (в. ниже) него резултат образовања на бази ген. *њѥј(зи)*.

За грађење компаратива карактеристични су наставци *-е(ј)и* (*сѣарѣи*) и *-иш* (*бѣлиш*). Местимично долази и аналитичко образовање са *по-* (*пѥсѣар од љѣа*), свакако унесено споља.

§ 98. Аорист *ј* е у овом дијалекту врло обичан, а и имперфект је у употреби, мада знатно ређој. Прво лице множине аориста и имперфекта има на већем делу косовско-ресавске територије

старији наставак $-(x)mo$: *рекомо, ћамо*. У неким крајевима у имперфекту долазе образовања на *-аћа-* као *ишресћаше*.

Треће лице множине презента глагола VII и VIII врсте у већини говора има *-е* (*идсе*), али има и крајева где долази *-у* (*идсу*). У VI врсти раширени су облици на *-ау*, с испадањем *ј* вероватно гласовним путем.

Употреба инфинитива је сужена, али он ипак постоји као категорија. Инфинитивни облици су без *-и*: *јес* (јести), *доћ*. У футуру су честа образовања с непроменљивим *ће* за сва лица, при том много пута и без *да*: *ће се ранимо*.

§ 99. У већини говора нарушено је или чак потпуно уклоњено разликовање акузатива као падежа правца од инструментала и локатива као падежа места: *биле куће пош сламу, ја сам у ишрећи разред*. Процес није свуда завршен и на терену се може пратити његово напредовање. У неким крајевима долази до даљег разграђивања система падежних дистинкција. Тако се нпр. инструментал замењује конструкцијом *с + акузатив*: *да ја удари сас ону мајку*. Овакав развој резултат је утицаја призренско-тимочког дијалекта, а у неким случајевима и непосредног контакта с несловенским балканским језицима, румунским одн. албанским.

С друге стране врло је жив посесивни датив, и то не само од личних заменица и не само у адвербативној употреби: *Донесе мајку у бојштем ишривоу кућу* (= у кућу богатог трговца).

Разведеност

§ 100. У току миграционих покрета дошло је скоро свуда дуж граница косовско-ресавског дијалекта до мешавине са живљем који је говорио суседним дијалектима и уносио њихове црте. Отуда се у деловима Метохије и Косова и дуж Ибра осећа јак утицај зетско-сјеничког дијалекта (нпр. у наставку ген. мн. заменичко-придевске промене која гласи *-ије* или *-ија*: *малије деца* или *малија деца*), док у пределима дуж целе југоисточне границе дијалекта — дакле од Дечана па све до Зајечара — имамо доста призренско-тимочких наноса (општећења деклинацијског система, аналитичких конструкција у компаративу итд.). У северној зони присутни су, опет, извесни елементи смедеревско-вршачког дијалекатског типа, и то у толикој мери да је, као што је истакнуто у § 68, на том терену уопште тешко повући дијалекатску границу. У долини Велике Мораве и у суседним областима налазимо често *и* у примерима као *нисам* или *сикѝра*, па компаративе на *-и(ј)и* с јотовањем претходног консонанта (*пошишењѝи*) или с контракцијом (*пошишењѝ*), презенте

на *-ајем* (*венчајем*) и ген. мн. типа *коди*. У извесним пределима долази и *веднем* место *видим*. Пошто је земљиште косовско-ресавског дијалекта уопште сразмерно уско, и пошто су јаке миграције брзо разносиле језичке особине, нема готово ниједног краја у којем се не би осећао неки од ових утицаја, чак се често догађа да се негде укрсте два супротна таласа наноса са стране.

Кад се апстрахује присуство елемената који по пореклу нису косовско-ресавски, пада у очи релативно врло велика уједначеност говора овога дијалекта. Разлике између локалних типова своде се углавном на појединости. У говорима Косова и Метохије наставак 1. л. мн. аориста обично је *-смо* (*доћдсмо*), а не *-(x)мо*. У истим крајевима долази често и непренесен $\bar{\text{}}$ на ултими: инфинитив типа *кажњаваѝи*, 1. л. јд. аориста *доћд*. У систему самогласничких фонема јавља се и *ь*, али по правилу само у речима позајмленим из турског: *бакљк* < тур. *bakallık* (иако тачни описи артикулације и гласовне вредности *ь* у овом дијалекту недостају, врло је вероватно да се косовско-метохијско *ь* не разликује много од призренско-тимочког, о коме в. ниже). Понегде се јавља и глас *й* (сличан немачком *y* или француском *u*), такође унесен из турског у готовим речима (*йѝйѝнѝија* 'дуванѝија' < тур. *tütüncü*). Уопште је број позајмица из турског, које су и иначе доста честе у овом дијалекту, највиши у најјужнијим крајевима, који су први потпали под турску власт и најдоцније се ослободили од ње. — У говору града Пећи и околине налазимо још и тврђи изговор *л* у свим положајима осим испред *е* и *и* (дакле *љук*, *млад* итд.), а и делимично отврдњавање *љ* (*недљ'а*). У истој зони долази и до умекшавања *ш*, *ж*, *ч* и *ѝ*, повезаног често с неразликовањем *ч* и *ѝ* од *ћ* и *ђ* (*ућинѝли*, *пѝнђер*), а такође и до редукције и отварања ненаглашених самогласника, специјално до преласка ненаглашеног *о* у *а* (*палавина*, *Црнаѝдрац*). — У Вучитрну и околини ' акценат замењен је са $\bar{\text{}}$ у истом положају.

У Александровачкој жупи (долина Расине) јавља се помињано продирање $\bar{\text{}}$ на место $\bar{\text{}}$, а у долини Западне Мораве и око ње заступљен је прелаз *сѝ* и *шч* у *кѝ* и *кч* (§ 95).

Формирање косовско-ресавског дијалекта

§ 101. Област западног Косова и Метохије спада у оне делове наше језичке територије где је замена *б > е* извршена сразмерно рано, још у XIII—XIV веку. Говор ових области био је у први мах веома близак основици доцније призренско-тимочке дијалекатске зоне. Доцније, углавном од XIV в., појавиле су се крупне

разлике. Иновације су биле претежно на страни косовско-метохијских говора: $\text{ь} > \text{а}$, $-\text{л} > -\text{о}$, $\text{ѣ} >$ доследно у. Једном речју, ови говори преживели су типичну новоштокавску еволуцију. У међувремену су и призренско-тимочки говори иновирали многоструко, ушавши у развојну сферу тзв. балканског језичког савеза. Ипак су се живе узајамне везе наставиле и доцније, све до наших дана, захваљујући пре свега миграционим мешавинама. Данас су ова два дијалекта повезана великим бројем изоглоса, међу којима су и изоглосе замене јата, познавања фонеме s , облика 1. л. мн. аориста и имперфекта на $-(\text{x})\text{мо}$ итд. Нарочито је велики број слагања у ситним појединостима: чување цр- у *црешња*, метатеза и асимилација у *самне < сване*, испадање иј у типу *лисје*, метатеза у типу *џројзе*, сачуван презент *ковем* (= кујем), *ојру-* (а не новије *ојрова-*) у инфинитивној основи глагола *ојрујем*, аналошко н у *узнем* (= узнем; упор. *почела : почнем*) итд.

Од епохе турских освајања наовамо, а нарочито од XVII в., извршена су велика миграциона кретања у току којих је становништво са Косова и из Метохије продирало преко Копаоника, затим преко Западне Мораве, па онда и преко Велике Мораве, углавном у северном и североисточном правцу. Ови покрети значили су и експанзију косовско-метохијског говора. На овај начин се објашњава необичан издужени облик територије данашњег косовско-ресавског дијалекта, а такође и релативно мала разлика између говора географски врло удаљених.

У севернијим деловима земљишта које је заузео косовско-ресавски дијалекат у току свог ширења ка североистоку говорили су се пре сеоба говори слични смедеревско-вршачком дијалекту, а на крајњем истоку и блиски основици тимочног дијалекта. Тамо где досељеници са југозапада нису долазили на потпуно пусто земљиште, већ су затицали старије становништво, оно је, асимиљујући се, вршило извештај језички утицај на досељенике. Отуда у говорима долине Велике Мораве и крајева око ње трагови ранијег дијалекатског слоја (§ 100). С друге стране, сами говори смедеревско-вршачког дијалекта претрпели су веома снажан косовско-ресавски утицај пошто су били изложени миграцијама са земљишта тога дијалекта. Стога је данас од свих других дијалеката косовско-ресавском најближи смедеревско-вршачки. — Насупрот овоме, са шумадијско-војвођанским дијалектом косовско-ресавски има врло мало заједничког.

Врло су значајне и везе косовско-ресавског са зетско-сјеничким дијалектом, засноване на старим додирима у средњовековној српској држави, а још више на новијим миграцијама које су ишле са зетско-сјеничког земљишта ка косовско-ресавском.

Многе од помињаних особина захватају на истоку одн. југу и истоку наше језичке територије широке арее, спајајући косовско-ресавски дијалекат истовремено са два или три од његових суседа (смедеревско-вршачког, зетско-сјеничког и призренско-тимочног). Такве су особине нпр. непренесена акцентуација с повлачењем н са ултимае, затим стварање два пара изједначених плуралских падежних облика (дат.-инстр. и ген.-лок.), па неразликовање падежа места од падежа правца, упрошћавање консонантских група шч и $\text{сч} > \text{ч}$, џ , одн. $-\text{сш}$, $-\text{зд} > -\text{с}$, $-\text{з}$ и дат.-лок. типа *мене*, као и енклитике *ни*, *ви*, *не*, *ве*.

ЛИТЕРАТУРА

§ 102. За говоре у Србији:

1. М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија (упор. § 29, т. 3).

О говорима овог дијалекта: јагодински округ 212—213, крагујевачки округ 301—302, крушевачки округ 765, крајински округ 1003, пожаревачки округ 1077, ћупријски округ 1139.

2. Јован Живановић, Особине ресавског или косовопољског дијалекта. Прештампано из „Програма“ српске православне велике гимназије Карловачке за школску годину 1881/82. Ср. Карловци 1882, 1—19. (Прештампано још једном у књижици „О српском језику“ истог писца, Нови Сад 1898, 183—203).

После дугог увода о разноликим предметима следи списак већ познатих особина овог дијалекта поткрепљен примерима из Вукових народних песама и из Милићевићеве књиге. — Врло мало података о пећком говору има у Живановићевом чланку „Српски језик у околини Призренској, Пећкој, Моравској и Дибарској“ (в. § 129, т. 3).

3. К. Мисирковъ, Значението на моравското или ресавското нарѣчие за съврѣменната и историческа етнография на Балканския Полуостровъ. Бѣлг. Прѣгл. год. V, кн. I, 121—127.

Нисам имао прилике да се упознам с овим радом.

4. Ljubomir Stojanović, Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrñci im Kruševacer Kreise. AfslPh XXV (1903), 212—218.

Садржи приличан број први пут забележених чињеница. Материјал не увек прецизно записивањ, углавном без интерпретације.

5. А. И. Беличъ, Диалектологическая карта (упор. § 17, т. 4).

О овом дијалекту стр. 27—32. Осим дискусије има и нових материјалних података. Значајан је осврт на разлике међу говорним типовима у оквиру